

ЄДНІСТЬ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ЗАСАДИ

Калинюк С.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Si vis pacem, para bellum

Калинюк С.С. Єдність правового простору: національні та міжнародні засади.

У статті розглядається поняття «правовий простір» як часто вживаний концепт у правовій літературі, та у засобах масової інформації. Автор аналізує існуючі інтерпретації та смислові навантаження поняття, що розкривають функціональні можливості терміну «правовий простір».

Встановлено, в контексті забезпечення єдності правового простору в нашій державі, особливо після військового вторгнення на територію України військ РФ і окупацію її окремих територій, можна стверджувати, що: по-перше, цілком вірно надано судам можливість застосувати названі загальні «Намібійські винятки», у контексті як мінімум «реєстрація народжень, смертей і шлюбів», виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, у сукупності з іншими доказами, як встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації низки прав людини (громадянина України). По-друге, термінологія з прав людини як відкрита система одночасно входить як до термінології міжнародного, так і внутрішньодержавного права, що робить проблему її уніфікації особливо актуальною. Розв'язанню цієї проблеми сприяло б укладання словників термінів з прав людини (тлумачних дво- чи багатомовних основною метою яких було б надання практичної допомоги фахівцям і науковим працівникам, які займаються правами людини, працюють з міжнародно-правовими актами з прав людини, викладачам та студентам вузів, а також широкому колу читачів, оскільки терміни з прав людини належать до тих правничих термінів, які найчастіше використовуються людьми в повсякденному житті і є спільними для людей цілого світу. При цьому, особливо важливим є уникнення застосування «кальок» та «транслітерацій» з російської мови, як мови агресора.

Ключові слова: правовий простір держави, поняття, термінологія, Намібійські винятки.

Kalynyuk S.S. The unity of the legal space: national and international principles.

The article examines the concept of “legal space” as a frequently used concept in legal literature and mass media. The author analyzes the existing interpretations and semantic loads of the concept, which reveal the functional possibilities of the term “legal space”.

It has been established that, in the context of ensuring the unity of the legal space in our country, especially after the military invasion of the territory of Ukraine by the Russian Federation and the occupation of its separate territories, it can be stated that: firstly, the courts are quite rightly given the opportunity to apply the named general “Namibian exceptions”, in in the context of at least “registration of births, deaths and marriages” issued by institutions located in the occupied territory, together with other evidence, as establishing possible facts, since the establishment of these facts is essential for the realization of a number of human rights (citizen of Ukraine). Secondly, the terminology of human rights as an open system is simultaneously included in the terminology of international and domestic law, which makes the problem of its unification particularly relevant. Compilation of dictionaries of human rights terms (interpretive bilingual or multilingual, the main purpose of which would be to provide practical assistance to specialists and scientists who deal with human rights, work with international legal acts on human rights, teachers and students) would contribute to solving this problem universities, as well as to a wide range of readers, since human rights terms belong to those legal terms that are most often used by people in everyday life and are common to people of the whole world.

At the same time, it is especially important to avoid the use of “calligraphic” and “transliterations” from the Russian language as the language of the aggressor.

Key words: legal space of the state, concepts, terminology, Namibian exceptions.

Постановка питання. На сучасному етапі дедалі частіше використовується визначення «правовий простір» як у засобах масової інформації, так і в правовій науці. Динаміка глобалізаційних процесів, зміна політичних систем на карті світу далася взнаки і на теоретичних питаннях і дефініціях у лексиконі правосвідомості юристів, актуалізуючи інтерес у заявленій темі дослідження.

Крім того, у юриспруденції значно актуалізувалися загальнотеоретичні дослідження просторового виміру держави і права, що є цілком обґрунтованим і вимагає виходу із звичних рамок та пошуку нових інтерпретацій у суміжних з правовою сферою площинах (філософії, геополітиці тощо). Це, безумовно, збагачує методологію права і наповнює новим змістом сучасне бачення розвитку держави і права [1, с. 15].

Проблема осмислення права, його дії в певних просторових межах є актуальною, оскільки зумовлена тією важливою роллю права як регулятора суспільних відносин, його функціональним призначенням та щоденною практичною витребуваністю суспільством. Сучасне правове життя є надзвичайно насиченим, воно невпинно розвивається і набуває все нових якостей, на його розвиток впливають як загальносвітові, так і локальні тенденції. Але деякі суспільні інституції, змінюючись разом із суспільством залишаються незмінними за своєю суттю [2, с. 18].

Сучасний стан політичного життя країни багато хто пов'язує з недосконалістю конституційної реформи, що призвела до дисбалансу та перекручення розмежування законодавчої і виконавчої гілок влади. Дехто з науковців вважає, що протиріччя закладені в самій Конституції. Інші вважають, що більшість сучасних політиків та політичних сил страждають на правовий нігілізм. Відсутність правової культури як всієї української нації так і окремих її представників відіграє ключову роль у нагнітанні політичної нестабільності в країні [3, с. 22].

З точки зору законотворення Конституція країни повинна бути побудована таким чином, щоб звести до мінімуму можливість маніпулювання її засадами у будь-яких політичних конфліктах. Необхідно унеможливити подвійні трактовки прав та свобод громадян країни, надати чіткі повноваження виконавчій та законотворчій владі країни. З цього приводу постає завдання аналізу існуючої Конституції, її засад та положень; можливостей проведення конституційно-правової реформи, таким чином, щоб урахувати досвід провідних конституцій світу та надати Конституції України реального статусу основи майбутнього цілеспрямованого розвитку країни на шляху до демократично розвинутої держави [4, с. 693].

Значний внесок у розробку сучасного конституціоналізму, його реформування, а також безпосередньо забезпечення єдності правового простору, що становлять доктринальне підґрунтя дослідження, зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В. Азізова, М. Баймуратов, Ю. Барабаш, Р. Батуренко, Д. Белов, Ю. Бисага, А. Колодій, Н. Кіріченко, Н. Мяловицька, О. Марцеляк, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Рогач, М. Савчин, В. Сergyгін, О. Скрипнюк, Л. Тацій, Ю. Тодика, А. Філіппов, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з характеру досліджуваного поняття, можна сказати, що природною є полемічність в питаннях його дефініції. Найпростішим, що впливають з назви даного терміну є визначення єдиного правового простору як певної території (простору), на яку поширюється юрисдикція даної держави (діє право). Така позиція зустрічається в ряді сучасних наукових робіт (див. наприклад праці В. Малько та Н. Матузова [5, с. 211], Ю. Тихомирова [6, с. 7], І. Барцица [7, с. 16] та ін.) При цьому, за твердженням В. Азізової слід розділяти поняття “єдиний правовий простір” як філософську категорію і як юридичний термін, що розробляється юридичною наукою, що володіє власним понятійним апаратом [8, с. 26].

А. Керімов визначає єдиний правовий простір як універсальну правову категорію, що дозволяє аналізувати питання пропорційності нормативних правових актів, договірних механізмів у федеративних відносинах, в найбільш формалізованій і нормативно визначеній формі охарактеризувати стан пов'язаності різних правових явищ, що складаються, розвиваються та функціонують в рамках єдиної державної території [9, с. 120]. Зазначена дефініція, на думку В. Азізової, представляється найбільш змістовною, проте виділення договірного процесу при загальній тенденції до його згасання навряд чи є правомірним [8, с. 27].

Як у вітчизняній так і в зарубіжній науковій юридичній літературі зустрічається думка щодо правомірності існування терміну “єдиний правовий простір”. Так, зокрема М. Козюк вважає визнання

досліджуваного нами терміну самостійним юридичним поняттям неправомірним в силу того, що дане визначення співвідноситься з поняттям “правова система” як синоніми, відзначаючи при цьому введення категорії “правовий простір” для досягнення суто прагматичних цілей [10, с. 21].

Спільна категорія “єдність”, що дозволяє ототожнювати поняття єдність правового простору і єдність правової системи. Однак всі вищезгадані положення не заважають констатувати, що словосполучення правовий простір стало правовим поняттям (терміном), що вимагає теоретичного аналізу його змісту. Саме тому, М. Козюк дає наступне визначення даного правового явища: “... єдиний правовий простір країни – це сукупність правових засобів і явищ, які беруть участь в регулюванні суспільних відносин, обмежена територіальними межами державного суверенітету” [10, с. 22].

Слід відзначити, на сучасному етапі розвитку держави і права України вирішуються переважно завдання, пов’язані із забезпеченням єдиного правового простору в вузькому сенсі, тобто, враховуючи особливості унітарної форми державного устрою, зі створенням єдиного законодавства, тобто, по суті такого, що не суперечить Конституції нашої держави. При цьому, забезпечення єдиного правового простору в широкому сенсі – завдання більш масштабне і порівняно важке, здійснення якого, очевидно, можливе в міру стабілізації ситуації в країні. В умовах, коли рівень дотримання чинного законодавства України істотно розрізняється (мова іде про тимчасово окуповані території України), лише умовно можна говорити про забезпечення єдиного правового простору в країні в широкому сенсі цього слова.

Методологічна важливість вивчення конституційно-правових засад єдиного правового простору висуває необхідність розгляду даного поняття відповідно в статичному і динамічному аспектах. При цьому, у статистичному аспекті під єдиним правовим простором необхідно розуміти стан впорядкованості правових приписів, що характеризується їх узгодженістю, співвідносністю і співвідлеглістю, виходячи з юридичної значимості в рамках обумовленої (певної) території. У динамічному аспекті поняття єдиного правового простору необхідно розглядати не тільки як стан впорядкованості правових приписів, а й як досягнуту єдність умов для їх реалізації на практиці. Іншими словами, забезпечення єдиного правового простору в динамічному аспекті пов’язано із забезпеченням гарантованого Конституцією України режиму законності та правопорядку в рамках держави або іншої форми організації суспільства і охоплює ті соціальні чинники, про які йде мова при розгляді даного поняття в широкому сенсі слова [11, с. 38].

Співіснуючи з категорією державного простору, категорія єдиного правового простору, постає самостійним явищем, що володіє рядом ознак. З цього приводу І. Барциц виділяє наступні ознаки, властиві правовому простору держави: суверенітет держави над всією його територією; безперервність, однорідність і цілісність правового простору; територіальна обмеженість; системно-структурний характер; внутрішня єдність правового простору; зовнішня єдність (єдність в міжнародно-правових відносинах); наступність при формуванні правового простору держави [12, с. 16].

В рамках предмету нашого дослідження, розглянемо більш детально одну з вищенаведених ознак: єдиний правовий простір забезпечується дією єдиних по суті (соціальному призначенню) правових норм, так як забезпечення єдиних за соціальним призначенням норм права і відповідних умов їх реалізації значно впливає на діяльність держави, в якій виражається її сутнісне значення.

В першу чергу, акцентуємо нашу увагу на тому, що нормативно-правові акти видаються різними органами держави, тому мають різну юридичну силу й не завжди збігаються за часовим виміром. Іноді між ними виникають суперечності, а постійне збільшення кількості нормативних актів ускладнює їх використання.

Після початку військового вторгнення на територію України та анексію окремих територій нашої держави у 2014 році, застосування механізму забезпечення єдиного правового простору зіткнулося з проблемою видання актів органами окупаційної влади на території України. Саме тут, варті уваги т.зв. «Намібійські винятки», сформульовані у рішенні Міжнародного суду ООН: документи, видані окупаційною владою, повинні визнаватися, якщо їх невизнання веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян¹.

¹ У Консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 21 червня 1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» зазначено, що держави – члени ООН зобов’язані визнавати незаконність і недійсність триваючої присутності Південної Африки в Намібії, але «у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів».

Крім того, у практиці Європейського суду з прав людини розвинений принцип узгодженості спірного питання, зокрема, якщо у справі «Лоїзиду проти Туреччини» (*Loizidou v. Turkey*, 18.12.1996, §45) ЄСПЛ обмежився коротким посиланням на відповідний пункт названого висновку Міжнародного суду, то у справах «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*, 10.05.2001) та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*, 23.02.2016) він приділив значну увагу аналізу цього висновку та подальшої міжнародної практики.

При цьому ЄСПЛ констатував, що «Консультативний висновок Міжнародного Суду, що розуміється в сукупності з виступами і поясненнями деяких членів суду, чітко показує, що в ситуаціях, подібних до тих, що наводяться в цій справі, зобов'язання ігнорувати, не брати до уваги дії існуючих *de facto* органів та інститутів [окупаційної влади] далеко від абсолютного. Для людей, що проживають на цій території, життя триває. І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним фактичною владою, включаючи їх суди; і виключно в інтересах жителів цієї території дії згаданої влади, які мають відношення до вказаного вище, не можуть просто ігноруватися третіми країнами або міжнародними організаціями, особливо судами, у тому числі й цим. Вирішити інакше, означало б зовсім позбавляти людей, що проживають на цій території, всіх їх прав щоразу, коли вони обговорюються у міжнародному контексті, що означало б позбавлення їх навіть мінімального рівня прав, які їм належать» (*Cyprus v. Turkey*, 10.05.2001, §96). При цьому, за змістом цього рішення, визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав мешканців окупованих територій ніяким чином не легітимізує таку владу (*Cyprus v. Turkey*, 10.05.2001, §92). Спираючись на сформульований у цій справі підхід, ЄСПЛ у справі «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» наголосив, що «першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони (тобто є окупованою)» (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*, 23.02.2016, §142).

Слід погодитися із Є.Морозовим, що розгляд державними органами таких документів не означає автоматичного визнання окупаційної влади. Правочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях, також можуть бути визнані дійсними в порядку, встановленому Законом, за процедурою конвалідації визначеної законом процедури визнання дійсним нікчемного правочину [13].

Аналіз законодавчих актів та нормативно-правових документів показує, що одним із пріоритетних напрямів забезпечення єдиного правового простору вбачається й уніфікація нормативно-правових актів. При цьому, ефективність закону безпосередньо залежить від рівня уніфікації, яка, у свою чергу, забезпечує його чіткість, суворість і логічність [14, с. 55].

Зростаючий інтерес до уніфікації пояснюється багатьма причинами: 1) уніфіковані правові норми як міжнародного, так і національного права у даний час найбільш динамічно розвиваються; 2) у рамках міжнародних організацій йде активна робота з розробки значної кількості нових уніфікованих документів; 3) останнім часом виникли й набули поширення нові форми уніфікації, які потребують дослідження; 4) все більше помітне прагнення від зближення норм, що стосуються окремих видів відносин, перейти до уніфікації масивних комплексів галузей і інститутів [15, с. 404]. Разом із тим уніфікація справляє значний вплив на форму і зміст права, забезпечує одноманітний підхід до правового регулювання схожих суспільних відносин, приводить до створення більш досконалого законодавства.

В контексті вищенаведеного, на нашу думку, слід погодитись з Ю. Шемшученком, який вважає проблему уніфікації юридичної термінології передусім проблемою науковою і висловлює думку про доцільність створення в системі Академії правових наук України спеціального Центру правової термінології, підключивши до його роботи фахівців-мовознавців і юристів, а також про необхідність приділяти серйозну увагу підготовці фахівців у галузі юридичної термінології. Він зазначає, що уніфікація термінології є вихідним пунктом гармонізації законодавства України з європейським правом, без чого важко досягти взаєморозуміння в правовій сфері і вважає, що процес адаптації законодавства слід розпочинати саме з юридичної термінології [16, с. 215].

Не можна також не відзначити, що нині зростає тенденція до використання юридичних термінів з прав людини не тільки в міжнародних актах, національних законодавствах, у судочинстві, а також і в політиці, управлінні та в інших сферах життя. Терміни з прав людини належать до тих юридичних термінів, які найчастіше використовуються людьми в щоденному житті, оскільки вони зрозумілі, актуальні, мають високий емоційний, навіть риторичний потенціал. Так, зокрема, за твердженням Ю. Бисаги та М. Палінчака, під юридичною термінологією з прав людини слід розуміти відкриту

систему слів та словосполучень, які використовуються в нормах міжнародного та внутрішньодержавного права щодо прав людини та в інших сферах суспільного життя і виражають поняття, які належать до сфери прав людини. На думку вченого, до юридичних термінів з прав людини як і до юридичної термінології в цілому ставиться низка вимог, а саме: 1) використання термінів з чітко і строго окресленим смислом; 2) використання слів і виразів як правило, у вужчому чи спеціалізованому значенні порівняно з тим, яке вони мають у загальнолітературній мові, а також у їхньому прямому і первинному значенні; 3) відмова від двозначних і багатозначних термінів тощо [17, с. 66].

Аналіз текстів чинної та попередніх Конституцій України, міжнародних актів з прав людини англійською мовою та їх українських перекладів, законів України, що торкаються прав людини, засвідчує, що перед українською термінологією з прав людини стоять ті ж самі проблеми, що й перед правничою термінологією в цілому. З одного боку, терміни з прав людини входять до терміносистеми міжнародного права з іншого – вони є невід’ємною частиною внутрішнього права, а відтак, згідно з Віденською конвенцією про право договорів 1969 р., можуть мати специфічні значення, відмінні від значень, властивих їм у міжнародно-правових актах.

Як вірно стверджують Ю. Бисага та Д. Белов, серед термінологічних проблем впровадження міжнародних термінів з прав людини у законодавство України можна виділити: 1) пов’язані тексти англійською мовою є автентичними; 2) проблеми тлумачення термінів з прав людини, які застосовуються в міжнародних актах з прав людини, та аналогічних термінів, що застосовуються в українському законодавстві [18; 19].

Серед проблем пов’язаних з перекладом міжнародних актів з прав людини юридична термінологія української мови належить до давніх терміносистем, у ній переважає національна термінологія. Водночас, оскільки юридична терміносистема з прав людини задовольняє не лише внутрішнє, національне мовне контактування, а й зовнішнє, міжнародне, її значну частину становлять слова інтернаціонального походження.

Проблема відбору національного чи міжнародного терміну залишається актуальною і нині. Серед правничих термінів, що використовуються в міжнародно-правових актах з прав людини, значна кількість належить до інтернаціональної лексики, тобто таких термінів, які вживаються не менше ніж у трьох неспорідних мовах і мають греко-латинську основу. Якому терміну надати перевагу: впровадження чи імплементація (*від лат. — наповнення*), катування чи тортури (*від лат. — кат*), уповноважений з прав людини чи омбудсмен (*представник чийхось інтересів*) тощо. Очевидно, що потреби використовувати інтернаціональні терміни немає за умови функціонування в мові відповідного національного терміну [20, с. 12].

Текст Конституції України свідчить про те, що намітилась тенденція до використання традиційно національних термінів з прав людини. Так, якщо в українському перекладі Загальної декларації прав людини в ст. 5 “ніхто не повинен зазнавати тортур...” вжито термін “тортури”, то в Конституції України, в ст. 28: “ніхто не може бути підданий катуванню” використано термін “катування”.

Вадою української термінології з прав людини можна вважати й використання кальок, переважно з російської мови (це є особливо важливо після повномасштабного вторгнення РФ на територію України), для позначення понять зі сфери прав людини, як скажімо, “навколишнє середовище”, “особиста безпека” та ін. В чинній Конституції України також намітилась тенденція до використання національних термінів, як от у ст. 50: “Кожен має право на безпечне для життя і здоров’я довкілля...” [20, с. 16].

Важливою проблемою впровадження норм міжнародних актів з прав людини, зокрема, Європейської конвенції, в законодавство України є тлумачення термінології з прав людини. В Конституції України вони, як правило, тлумачаться ширше. Наприклад, норми “кожна людина має право на повагу її особистого й сімейного життя, житла, таємниці листування” (ст. 8 Європейської конвенції) у Конституції України відповідають три статті (30, 31, 32) і кожне з цих прав тлумачиться ширше.

Зауважимо, що абсолютно однакові за формою терміни з прав людини можуть мати відмінне значення й тлумачення в законодавствах різних держав та чи міжнародно-правових актах. З одного боку, в Американській конвенції з прав людини проголошується право на життя з моменту зачаття, з іншого – Загальна декларація прав людини, інші міжнародно-правові акти з прав людини, законодавства багатьох держав не включають таких уточнень права на життя [21, с. 300].

В процесі уніфікації термінів з прав людини важливою є проблема відповідності українського терміну аналогічному терміну у міжнародному праві Так, наприклад, англ. термін “*right to a nationality*”

відповідає українському термінові “право на громадянство”, а не на національність, оскільки англ. слово “nationality” означає належність до держави. Термін “nation” в англійській мові має поряд із значенням “нація, народ” також значення “державна”, на відміну від українського терміна “нація”, який не сприймається як синонім слова “державна”.

Висновки. Таким чином, в контексті забезпечення єдності правового простору в нашій державі, особливо після військового вторгнення на територію України військ РФ і окупацію її окремих територій, можемо стверджувати, що:

по-перше, цілком вірно надано судам можливість застосувати названі загальні «Намібійські винятки», у контексті як мінімум «реєстрація народжень, смертей і шлюбів», виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, у сукупності з іншими доказами, як встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації низки прав людини (громадянина України).

по-друге, термінологія з прав людини як відкрита система одночасно входить як до термінології міжнародного, так і внутрішньодержавного права, що робить проблему її уніфікації особливо актуальною. Розв'язанню цієї проблеми сприяло б укладання словників термінів з прав людини (тлумачних дво- чи багатомовних основною метою яких було б надання практичної допомоги фахівцям і науковим працівникам, які займаються правами людини, працюють з міжнародно-правовими актами з прав людини, викладачам та студентам вузів, а також широкому колу читачів, оскільки терміни з прав людини належать до тих правничих термінів, які найчастіше використовуються людьми в повсякденному житті і є спільними для людей цілого світу. При цьому, особливо важливим є уникнення застосування «кальок» та «транслітерацій» з російської мови, як мови агресора.

Список використаних джерел:

1. Кравчук В. М. Правовий простір держави: проблеми визначення за обсягом і змістом. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1. 2016 р. С. 15-18.
2. Подковенко Т. Правовий простір як філософсько-правова категорія. Реформування інститутів права і держави: теоретичні та практичні підходи: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 20 квітня 2016 р. *Матеріали круглого столу «Філософсько-правова концепція правового простору», м. Тернопіль, 18 березня 2016 р.* Тези наукових доповідей. – К. : Видавничий дім «АртЕк», 2016 року. С. 23-26..
3. Яровой Т.С. Конституційно-правова реформа: виклики сьогодення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 7, 2014. С. 22-25.
4. Андреев Д.В., Вовк В.М., Івченко Ю.В, Павлишин О.В. Філософія права: актуальні проблеми та сучасні інтерпретації. К.: НАВС, 2012. 220 с.
5. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. М.:Юристъ,1997. 711 с.
6. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. М.: НОРМА, 1996. 610 с.
7. Барциц И.Н. Правовое пространство: вопросы конституционной теории и практики. М.: Изд-во Московского университета, 2000. 298 с.
8. Азизова В.Т. Общетеоретические проблемы обеспечения единого правового пространства в Российской Федерации : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М.: РГБ, 2003. 212 с.
9. Керимов Л.Д. Барциц И.Н. Правовое пространство России: вопросы конституционной теории и практики. *Государство и право*. 2001. №6. С. 119-123.
10. Козюк М.Н. Правовое пространство и правовые коммуникации. *Новая правовая мысль*. 2002. №1. С. 20-22.
11. Гнатовський М.М. Концепція загальноєвропейського правового простору: поняття, сучасна структура та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.* К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. 2000. Випуск 21 (частина II). С. 37-45.
12. Барциц И.Н. Правовое пространство России: вопросы конституционной теории и практики. *Журнал российского права*. 2000. №5. С. 14-21.
13. Морозов Є. «Намібійські винятки» або визнання документів виданих окупаційною владою. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/44964>
14. Кіріченко Н.С. Принцип єдності, як основа побудови сучасної демократичної держави. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2014. № 4. С. 55-57.

15. Шайгарданова В. В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 403-408.
16. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко [відп. ред.] та ін. К. : Українська енциклопедія, 2008. Т. 6. 750 с.
17. Права людини : навч. посібн. / Ю.М. Бисага, М.М. Палінчак, Д.М. Белов, М.М. Данканич. Ужгород : Ліра, 2003. 188 с.
18. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Права людини: основні напрямки сучасного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2006. Випуск 5. С. 89-93.
19. Bielov D., Aristova I., Hromovchuk M. The History of the Paradigm of Constitutionalism at the Present Stage of Development of the Post-Soviet States (On the Example of Ukraine). *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*. Issue № XVI. 2019. p. 265-273.
20. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Актуальні проблеми правового аналізу змісту Конституції України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). С. 10-21.
21. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2006. Випуск 6. С. 300-302.